

“והיה לכם לציצית”

קונטרס בענייני התכלת

שנה אחת עשרה

יו"ל בס"ד לקראת פרשת שלח תשע"ז

ע"י אגודת "פתיל תכלת"

לע"נ

חיים דוד בן אשר ג'דווב ז"ל

ז' באדר ב' תרצ"ב – י"ד בטבת תשע"ז

ת.נ.צ.ב.ה.

הוקדש ע"י בתו וחתנו

דינה והלל יעקב אוסטרוף

לע"נ

חבר הוועד המנהל של עמותת פתיל תכלת

שלמה דוד בן משה עסיס ז"ל

ה' בתשרי תשכ"ד – ו' בשבט תשע"ז

ת.נ.צ.ב.ה.

©

פתיל תכלת ע"ר

ת.ד. 50257 ירושלים 9150102

טל' 02-5900577 ; פקס 02-9933420

עריכה וסדר: אייל פישלר

הדפסה: דפוס העיר העתיקה

ירושלים, תשע"ז

תוכן העניינים

- תכלת ולבן שבציציתה
הרב מנחם וורמסר - מתוך שיעור של הרב נתן רוטמן
ירושלים שבין החומות
- מצות תכלת בחובת חינוך ושאר חייבי דרבנןיד
הרב ישראל ראזענבערג
בית מדרש גבוה, לייקוד ניו ג'רזי
- חיוב תכלת בכגד כותנהכו
הרב מאיר שמחה יעקובוביץ'
כולל הליכות משה, בני ברק

* * *

קוראים נכבדים!

הרוצים להשתתף בגליון הבא ולשלוח מאמרים וביירוים בענייני התכלת או תגובות למאמרים שנדפסו בגליון זה, מתבקשים לשלוח תדפיס למערכת "והיה לכם לציצית" ת.ד. 50257 ירושלים 9150102, או: info@tekhelet.com, עד ר"ח אייר תשע"ח. המערכת תבחר בין המאמרים ותדאג לעריכתם. במידת הצורך נוכל להשתתף בהוצאות.

בשעתו"מ הדפסנו מחדש את הגליונות הקודמים בכריכה קשה, בשני כרכים:
א. והיה לכם לציצית א-ט (תשס"ז-תשע"ה)
ב. משיכיר (שנה י – תשע"ו)

להזמנות לבתי כנסת ולבתי מדרש
ניתן ליצור קשר עם אגודת "פתיל תבלת" –
בדוא"ל: info@tekhelet.com, או בטלפון: 02-59000577 ; 03-6163897

הרב מנחם וורמסר (עורך)*
ירושלים שבין החומות

תכלת ולבן שבציצית

שתי הזכירות שבציצית

בפרשת ציצית נשנה עניין הזיכרון: "וראיתם אתו וזכרתם את כל מצות ה' ועשיתם אתם, ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אשר אתם זנים אחריהם. למען תזכרו ועשיתם את כל מצותי והייתם קדשים לא-להיכם".
הזיכרון הראשון נראה כציווי מרחוק מאת האדון ב"ה הקצווה לזכור "מצות ה'", והזיכרון השני פונה בקירוב יותר ובפנייה בגוף ישיר "ועשיתם את כל מצותי".

ונראים הדברים עפ"י דברי הגמרא מנחות מג ע"ב ששני חותמות הן בבגד הציצית, חותם של טיט וחותם של זהב, וזיכרון חוט הלבן הוא חותם העבדות מאת האדון הקצווה לזכור את כל המצוות ולא לתור אחר מאווי החומר, ועל כן עונשו קשה יותר, אולם חותם התכלת מורה על צד סגולת מעלתם של ישראל ומידתם העליונה, ולצד זה פונה הזיכרון בלשון קרבה וחיבה "ועשיתם את כל מצותי והייתם קדושים" וגו'.

אולם ניתן לפרש בדרך אחרת (כאשר לפי פשוטו של מקרא מתייחסת גם הזכירה הראשונה אל פתיל התכלת האמור לפני כן, ועיין מנחות לח ע"א שנחלקו רבי ורבנן על מה קאי "וראיתם אתו") והיא, כי בזיכרון התכלת נאמרו בספרי פר' שלח שני טעמים, זכר למכת בכורות שתכלת לשון תיכלא – שיכול בכורות (וכן הביא רש"י בפ' שלח) או שהוא זכר לקריעת ים סוף, שכלו המצרים בים, ובמדרשו של רבי מאיר במנחות מג ע"ב: "מה נשתנה תכלת מכל מיני צבעונין מפני שהתכלת דומה לים" וכו' ניתן לפרש את ה'ים' על ים סוף כנ"ל (וכן כתבו הסמ"ג עשין כו, דרשות מהר"ח או"ז סי"ג).

* מתוך שיעור בהלכה ובאגדה שנמסר ע"י הגאון רבי נתן רוטמן שליט"א, בתוכני ירושלים עיר הקודש תובב"א, ונכתב בהסכמתו ע"י אחד השומעים.

ולפי הטעם של שיכול בכורות, העניין כי צבע התכלת מורה על הדין הקשה, וכדאיתא בזוה"ק שמכל גווני האש, הגוון המכלה והשורף ביותר הוא התכלת, והוא הכחול הקרוב ביותר לשורש האש, ובו אין את הגוון המאיר שבאש רק את צד הכילוי, וזה מידת הדין הקשה שמכלה הרשעים, והנהגה זו נתגלתה במכת בכורות ומכוחה נכנע צד הרע לגמרי, ועל כן זכירת כוח הדין הזה מעורר לקיים מצות ה' ולבטל כל התעוררות ופנייה אחרת.

אולם בתכלת יש עוד עניין זיכרון, והוא כנגד קריעת ים סוף. ובקריעת הים, מלבד ראיית הדין הקשה ככתוב "וירא ישראל את היד הגדולה אשר עשה ה' במצרים", ראו עוד את גודל מעלתם עד אחרית הימים, "עד יעבור עמך ה' עד יעבור עם זו קניית". וזיכרון התכלת של הים מתפרש גם מלשון ידיעת התכלית, שבמעמד זה הכירו את גובה תכליתם וייעודם עד "ה' ימלוך לעולם ועד" במלכות ה' נחלה עליהם עליהם בבית המקדש, ובכאן התכלת הוא גוון המלכות של כסא הכבוד ("מכון לשבתך פעלת ה'") ומתוך כך נתבעת הזכירה המקרבת של "ועשיתם את כל מצותי והייתם קדשים לא-להיכם", כאשר רואים את תכלית המעלה המעותדת. יאיר לבוש התכלת על האיש הישראלי לעוררו על תכלית המגמה בקיום המצוות עד ל"והייתם קדשים לא-להיכם".

גדר המצוה וענפיה

מצות הציצית, מלבד מעלתה שהיא שקולה כנגד כל המצוות ובה זכירת כל המצוות, מיוחדת היא בגדר ציוויה משאר מצוות, שיש בה חלקים וענפים החשובים כמצוה אחת, והם משלימים זה את זה ונכנסים זה תחת זה, מה שלא מצינו בשאר מצוות. וכמ"ש במנחות רפ"ד: "התכלת אינו מעכב את הלבן והלבן אינו מעכב את התכלת", והכריעו הראשונים, וכן הוא מנהג ישראל, דלא אמרינן שבהעדר חוט התכלת מבטל הוא מצות עשה, ושוב עדיף שלא ילבש בגד ד' כנפות כלל, אלא שמצות הציצית מתקיימת גם בחוט הלבן לבדו או בחוט התכלת לבדו. ולא זו בלבד, אלא שנקבע צורת מצוה חדשה בהעדר תכלת או לבן, שכאשר אין לו תכלת הרי הוא מטיל לבן במקום מספר חוטי התכלת, וכך היא קיומה של המצוה עם גניזת התכלת (רש"י ותוספות במנחות לח ע"ב וכן נפסק להלכה).

ודבר תימה הוא, ולא מצינו דוגמתו בשום מקום שתמורת מצוה אחת יש לעשות מצוה אחרת!

ויש שרצו ללמוד מזה, שאין מצות התכלת מצוה לעצמה אלא רק תוספת ועילוי במצוה הכללית הנקראת "ציצית", וכן רצו מהאחרונים לדקדק לשון רש"י מנחות לח ע"א: "ואע"ג דמצוה לתת תכלת ב' חוטיין... אפילו הכי אין זה מעכב את זה, ואי עביד ארבעתן תכלת או ארבעתן לבן יצא". ומשמע דיצא היינו יצא ידי חובת מצות ציצית הכללית שמתקיימת בלי מצות תכלת. ובאופן שעיקר הוראת התורה לקיים מצות ארבעה חוטי ציצית באיזה צד שהוא, ויש כעין מצוה לכתחילה לקיימה עם תכלת, אך אם לא מצא תכלת יביא חוטי לבן במקומה, וכן להיפך.

אכן דבר זה זר ורחוק מאוד לאומרו, שהרי מקרא מלא דיבר הכתוב "ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת", ואיך יתפרש לשון מפורש בתורה כדרך מצוה מן המובחר, ולא מצינו בשום מקום שתהא מצוה בתורה קיומית ולא חיובית – שאם יטיל יקיים מצוה ואם לא לא עבר על כלום. ולא דמי למצוות שבמקדש שאינן מעכבות כתנופה וסמיכה וכדו', דעל כל פנים בהעדרן אין מתקיימת המצוה כלל, אלא שנתחדש שאין בכח ביטול זה לעכב את שאר עבודת הקרבן, אולם כאן נאמרה בתורה הוראה חילופית לצורת מצות התכלת.

ועוד, שכל עיקר היסוד של עשה דוחה לא תעשה נלמד ממצות תכלת בציצית, כמבואר בריש יבמות מסמיכת הפסוקים "לא תלבש שעטנז" "גדילים תעשה לך", ואם היה זה רק דין לכתחילה בוודאי לא היה בזה מקור לקיום עשה דוחה לא תעשה (וביותר לפי דברי הפמ"ג בפתיחה הכוללת ועוד, דגם דענף מצוה אין בו דין עשה דוחה לא תעשה).

וכן מורה לשון חז"ל (מנחות מג ע"ב): "גדול עונשו של לבן יותר מעונשו של תכלת" שזה חותם של טיט וזה חותם של זהב, הרי שיש עונש בצדו, ואין התכלת רק המלצה ומתן שכר, אלא שאינו קשה כעונש הלבן שהוא חמור.

ועל כן ברור שיש בביטול התכלת גם ביטול מצות עשה, אולם הכריעו רוב הראשונים כשיטת המרדכי ודעימיה (וכן הוא בתשו' הרשב"א) דהאידנא מעת שנגנז התכלת מפני גזירת מלכות וכדו', שאין בידינו ממין תכלת, יש לנו לכל

הפחות לקיים מצות לבן, ואין זה ביטול עשה, דכל שאין לך יכולת לקיים אין זה ביטול, והרי אנו כאנוסים מקיום המצוה, ועל כן לכל הפחות תתקיים בזמן הזה מצות הלבן שהוא חותם של עבדות כמו שנכתב בגמרא, ולא תתבטל מצוה חמורה זו השקולה ככל המצוות.

אולם בוודאי היכא שיש לפניו לקיים מצות תכלת ומטיל רק חוטי לבן, הרי הוא מבטל מצות עשה דאוריתא השקולה ככל המצוות.

אכן עדיין יש להבין מדוע נתנה התורה סדר קיום בלבן כתחליף לתכלת, ונראה כאילו נשתנית המצוה מעתה.

מצות ציצית ומצות גדילים

מצאנו בראשונים ביאורם של דברים, דלעולם מה שאמרו להטיל לבן במקום תכלת אין זה תחליף למצות התורה של "הכנף פתיל תכלת", ומה דנקטינן (עיין פירוש רש"י ותוספות מנחות לח ע"א) שכשאינו לו תכלת יטיל חוטי לבן במקומם, הוא מטעם אחר, וכמו שביארו תוספות (שם ד"ה התכלת) דזהו כדי לקיים מצות "גדילים תעשה לך", והיינו דהוראת התורה שצורת החוטים בכנפי הבגדים תהיה בצורת גדילים, היינו ארבעה חוטים קשורים יחד וכמו שדרשו במנחות לט ע"א "גדיל שנים גדילים ארבעה", ולכן כאשר אין לו תכלת אזי צריך להשלים צורת הגדיל על ידי הוספת חוטי הלבן, אבל ודאי ביטל מצות פתיל תכלת ולא התקיימה כלל ועיקר. [וכן הסבירו התוספות (לח ע"ב) את שיטת ר"ת בדין גרדומים שמחשיב החוטים שנגרדמו לח' חוטים שלמים, ששני חוטים הם לשם מצות לבן ושני החוטים האחרים הם לשם מצות גדילים במקום התכלת שנחסר, ולכן כשרים כשאיגרום (עיין היטב משכנות יעקב או"ח יח).]

[הרי שמצות הגדילים משתייכת לתיקון הבגד, שהבגד יהא מתוקן, ומהאי טעמא מצינו גם דין הידור ונוי בבגד טלית (כגרסת הרי"ף והרא"ש פ"ג דסוכה, וראה רש"י בבא קמא ט ע"ב ד"ה בהידור מצוה), דאף שהטלית אינה גוף המצוה לישנא דקרא 'גדילים תעשה לך' מורה שהבגד יהיה מתוקן ומושלם על ידי הציצית (ויש לדון שדין התיקון בבגד הוא רק מצד מצות הלבן, והתכלת אינו תיקון בבגד אלא בציצית, וכן משמע בשיטת הרמב"ם ואכמ"ל, ויבואר עוד להלן).]

אחרי הדברים האלה יש להעיר, דלפי שיטת הראב"ד פ"א מהל' ציצית הלכה ו (כמו שביאר את שיטתו הגר"א בסע' יג) וכן גרסת הספרי עפ"י דברי הגר"א (וכן הרבה בלשון הזהר), דין גדילים נאמר רק בלבן ולא בתכלת, והתכלת היא תוספת על הגדיל, וכמו שאמרו בספרי תצא (רלד) "גדילים תעשה לך זה לבן. מנין לרבות את התכלת? ת"ל ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת" – עיי"ש בנצי"ב שביאר גדיל שלושה חוטים הכרוכים יחד כחבל, וכן משמע בביאור הגר"א בסע' יג בביאור שיטה זו. ולפי זה, בזמן הזה אין צריך להטיל חוט לבן במקום תכלת, וסגי בשלושה חוטים לקיום מצות התורה.

[אמנם כל זה לפי גרסת הספרי, אך לפי גרסת הבבלי שדרש "גדיל גדילים", גם לשיטת הראב"ד יש להטיל ארבעה חוטים כנ"ל.]

אופן קיום מצות התכלת למעשה

והנה אחר שזכינו בזמן האחרון לזיהוי חלזון התכלת, וקשה עלינו להכריע במחלוקת הראשונים במנין חוטי הלבן והתכלת, שומה עלינו להשתדל ולדעת הדרך ישכון אור בקיום מצות הלבן והתכלת באופן הנכון, שלא יתבטל קיום אחת מהן בשום צד לפי כל השיטות (אמנם גם אם אינו יכול לצאת ידי כל השיטות, לכאורה יש לעשות כשיטת חד מהראשונים, כמבואר בבבלייתא עירובין ו ע"א ופ"ק דראש השנה "הרוצה לעשות כדברי ב"ש עושה..." וברמב"ן ורשב"א חולין מו). שהרי אם יוסיף תכלת או לבן יותר מהנצרך נכנס למחלוקת שמא עובר על כל תוסיף, דלדעת השו"ע בסי' י"א עובר על כל תוסיף ולדעת הגר"א אין בזה משום כל תוסיף, וכן אם יגרע ממנין החוטים ייתכן שיעבור בכל תגרע.

ונראה כי הדרך המחזורת היא לקיים כדעת הראב"ד, מצות תכלת בחוט אחד. דיש לדון ולומר, דגם להתוספות, היכא שמטיל חוט אחד יש בזה אמנם ביטול צורת מצות ה"גדילים" של תכלת אך לא ביטול מצות התכלת, דהנה בוודאי לישנא דקרא מפורש "הכנף פתיל תכלת" שמצותו בפתיל אחד (וכמסקנת דברי תוספות שם ד"ה התכלת) אלא שסברו התוספות דמכיון שנאמר בתורה לעשות גדילים יש לעשות את הלבן והתכלת בצורה שווה של שניים ושניים, אולם בוודאי שגם בחוט אחד יש בו קיום הפתיל.

אכן אם יחד עם פתיל התכלת גודלו עם חוט לבן, אפשר שיקיים בזה לכל הפחות גדילים על ידי לבן, שאמנם לא קיים מצות גדילים כתיקונה, אבל לעניין זה שפיר אמרינן "לא יהא אלא לבן" דהגדילים בתכלת הוא רק בצורת המצוה ולא מעכב את עצם נתינת התכלת.¹

וכן משמעות רש"י פרשת קרח ע"פ דברי המדרש בליצנותו של קרח על תורת משה, שבגד שכולו תכלת חייב בציצית, וחוט אחד של תכלת פוטר את כל הבגד, והרי שיטת רש"י בגמרא ששני חוטים של תכלת פוטר את הבגד, ולהאמור יתפרש, דלקיום מצות פתיל תכלת שפיר נפטר הבגד בחוט אחד אולם לשלמות צורת הגדיל ותיקון צורת הבגד צריך שני חוטים.

ובאופן שיתיישבו שיטת הראב"ד והתוספות – דלא נחלקו ביסוד המצוה שהיא פתיל תכלת, אלא שהתוספות סבירא להו דדין גדילים נאמר גם בתכלת ועל כן צריך עוד חוט כדי לעשותו כגדיל, אולם הראב"ד סבירא ליה על פי גרסת הספרי דדין גדיל נאמר רק בלבן ולא בתכלת (וגם לשיטת הבבלי שהגדיל הוא משניהם, לא נתבאר שהסברא מחייבת שיהיו שווים, ודי בפתיל אחד של תכלת). ולאידיך אם יעשה שני חוטי תכלת ושני חוטי לבן, כדעת התוספות, הרי לפי הראב"ד בכיבור הספרי לא קיים מצות לבן, דלפי הספרי גדיל הוא שלושה חוטים ונאמר רק בלבן דין גדיל, ועל כרחך צריך ג' חוטי לבן. וחוט התכלת הוא דין פתיל.

¹ כל זה הוא לפי שיטת תוספות הנ"ל, אמנם לפי ביאור הגר"א בשו"ע בשיטה זו של שני חוטי לבן ושני חוטי תכלת, שיש דין של גדיל בלבן וגדיל בתכלת ובכל אחד שני חוטים שהם ארבעה, לכאורה נאמר גדילים בכל אחד משניהם לחוד. אלא שלפי זה אין מקום להטיל חוטי תכלת במקום לבן, וכשאין לבן די בשני חוטים שהם ארבעה, ולא מצאנו כן בדברי הגר"א, וייתכן דלשיטתו נמי אין התכלת והלבן מעצם דין הגדילים, ואכמ"ל. על כל פנים, מי שיעשה חוט אחד כראב"ד לא הפסיד לדעת התוספות את מצות הלבן אלא שלא קיים מצות תכלת (וכמו שיתבאר עוד להלן בשיטת הגר"א).

שיטת הגר"א

בשיטת הגר"א במנין חוטי התכלת מצינו שינויים בדבריו: א. בהגהותיו לשו"ע נראה שנקט כשיטת התוספות ודעימיה דבעינן שני חוטים, שכתב "וכן מוכח בכל הסוגיא", כביאורו שם דבעינן גדיל גדילים מלבן וגדיל גדילים מתכלת, שהם ארבעה חצאי חוטים מלבן וארבעה חצאים מתכלת. ב. ובפירושו לספרא דצניעותא כתב דבעינן חצי חוט, וכשיטת הרמב"ם. ג. ואילו בהגהותיו לספרי וכן בספר יהל אור על ספר הזהר כתב דהעיקר כראב"ד דבעינן חוט אחד לתכלת.

ונראה דהעיקר הוא כמו שכתב בספר יהל אור ובהגהותיו לספרי, המאוחרים להגהותיו לשו"ע (שהרי שהזכיר בביאורו לשו"ע את הספרי לא הביא את תיקון גרסתו ואילו היה סבור להגיה את הספרי לא היה מוכיח ממנו), ותפוס לשון אחרון, ושכל מה שכתב בהגהות לשו"ע מבוסס על פי גרסת הספרי בפר' כי תצא דבעי' שניים של תכלת ושניים של לבן, אך לפי הגהת הגר"א בספרי, הרי הגרסה היא ג' של לבן וא' של תכלת, ושוב נדחית עיקר הראיה.

ומה שכתב בביאורו לספרא דצניעותא כדעת הרמב"ם, דסגי בחצי חוט לתכלת, נראה לומר דסבירא ליה דבאמת מעיקר הדין אפשר לקיים אפילו בחצי חוט, וכמו שמצינו לדעת הרמב"ם שהתכלת אינו אלא לפתיל ולכרוך את הלבן, וכל דרשת 'גדיל גדילים' אינה אלא בלבן, ובכל זאת סגי בחצי חוט לבן והרי הוא כחוט שלם, כמו כן יש לומר שתכלת אפשר לקיים גם בחצי חוט, אולם העיקר הוא חוט שלם.

וסימן לדבר מה שנתבאר בדברי האריז"ל שהעיקר על פי סודו הוא אחד מל"ב, היינו חוט אחד בכל ציצית, אלא שעושים על היותר בכל כנף וכנף, ולכן אף אם העניין הוא בחוט תכלת אחד לשבעה חוטי לבן, יש מקום להרחיב העניין על חוט שלם כפול.

[אך מכל מקום אין לסמוך על זה להלכה ולעשות רק חצי חוט ובזה לצאת ידי כל הדעות, ולומר שגם לתוספות אם עשה חצי חוט הוי כחוט שלם, ולפי מה שנתבאר הרי גם בחוט אחד סגי למצות תכלת לפי תוספות, דתוספות ודאי לא סברי כרמב"ם שחוט תכלת הוא רק תוספת ללבן אלא דהוי מצוה בפני עצמה, ואם כן מנא לן לחדש לשיטתם שחצי חוט נחשב לחוט אחד.]

בחייב בירור התכלת וקיומה בזמננו

והנה הראיות שהובאו בזיהוי תכלת המורקס כחלזון האמיתי ברורות הן מאוד, ובוודאי יש בכוחן להחזיר עטרת מצות תכלת ליושנה. אמנם לדון ולהורות מכוחם גם על צבע תכלת לבגדי כהונה וכדו' ולהתיר איסורי כרת וכדו', נלענ"ד דעדיין לא סגי בראיות אלו, לפי שפֿל מחקר אנושי על דבר שנשתכח במשך דורות אף שנראה כמאה אחוז, לעולם אינו יותר משמונים אחוז, אך לעניין קיום מצות תכלת סגי באומדנא דמוכח².

אלא שיש לדון האם מוטל חיוב להיכנס ולברר את אמיתות התכלת, ועל זה כתב הגרי"ש אלישיב זצ"ל את מכתבו המפורסם בנידון דידן (קובץ תשובות ח"א סי' ב) לדון בגדר "אין צריך לברר", היינו מכיוון שהיו שלושה סוגי תכלת שטענו על אמיתותם, ובוודאי שאין להטיל את שלושם מספק, וגם אם יתברר שאחד ממיני הצבעים הוא מוכח יותר עדיין כל גדר חיובו הוא מצד ספק דאורייתא לחומרא, ובכגון דא אין חובה על האדם לברר ספק שגם אחר שיתברר עדיין לא יצא מכלל ספק ויחויב לקיים המצוה רק מדין ספק, ועל דרך שכתב רעק"א יו"ד סי"ח סע' יב גבי ספק ספיקא, וזו לשונו: "אבל היכא דרק ספק א' יתברר אלא דאזי לא יהיה ס"ס ויהיה אסור מספק, י"ל דלכ"ע א"צ לברר, כיון דהשתא איכא ס"ס וגם אחר הבירור לא יהיה ודאי איסור". ובפרט בהוראה כללית וציבורית קיים הכלל ש"כל דיין שאינו יודע להיכן הדין נוטה רשאי לבצוע". [וכן שמעתי מתלמידי הגרי"ש א שלא היתה הוראתו על עצם גילוי התכלת אלא על הכניסה לדין בכלל].

וגם בימינו שהכול מודים שאין להסתפק בשני האחרים וכל הנידון סובב סביב הפורפורה (וגם האדמו"ר מראדזין הודה שהפורפורה הוא התכלת אלא שדן מהו

² ומה שטענו מקצת חכמים, שהפורפורה הלא היתה מצויה בכל חופי הים התיכון מאות בשנים ולמה לא נתעוררו ישראל קדושים לצבוע בה, ומה נשתנה משאר מצוות שמסרו נפשם עליהן, נראה לומר דהנה בזמן הגאונים שנגנו התכלת מחמת גזירת מלכות, רוב האנשים לא לבשו בגדים שחייבים בד' כנפות וכמו שכתב הסמ"ג, ומתוך כך נשתכח במשך כמה הדורות צורת הצביעה, עד שגם החוות יאיר שידע על זיהוי הפורפורה כחלזון שכתוב בתורה כותב שצבעו סגול, לפי שלא ידעו להפיק ממנו את צבע התכלת כבימינו.

הפורפורה – עיין בהקדמה לספרו פתיל תכלת, וכבר הוכיחו בראיות ברורות שהפורפורה הידוע הוא המורקס), עדיין יש ספק בשאלת מנין החוטים³.

אמנם כל מי שבירר את הדברים ונראות לו הראיות כנכונות, אין לו לבטל תכלת משום כבוד החכמים שיחי', שאף הם לא פטרו מללבוש אלא מלברר, ואם רואה מקום לחשוש לכבודו של חכם, יש לו להימנע מלבישת בגד המחויב בציצית בכלל, ובכך לא יבטל מצוה (ולא ילבש בגד החייב בציצית בלי תכלת, דכל הוראת הראשונים על קיום מצות לבן לבד היה רק בזמן שהיו אנוסים על קיום התכלת, אך האידנא שאפשר בקל לקיים התכלת שוב יש בזה ביטול עשה, וכמו שנתבאר).

³ אף שעל פי מה שהתבאר, בחוט אחד יוצא אף לשיטת התוספות, מכל מקום עדיין ישנה שיטת הרמב"ם.

הרב ישראל ראזענבערג
בית מדרש גבוה, לייקווד ניו ג'רזי

מצות תכלת בחובת חינוך ושאר חייבי דרבנן

חיוב תכלת בבגד המחויב בציצית מדרבנן

איתא בגמרא (מנחות לט:):

דאמר רב נחמן: השיראין פטורין מן הציצית. איתבייה רבא לרב
נחמן: השיראין והכלך והסריקין כולן חייבין בציצית. – מדרבנן.
אי הכי, אימא סיפא: וכולן צמר ופשתים פטורין בהן; אי אמרת
בשלמא דאורייתא היינו דמישתרו בהו כלאים, אלא אי אמרת
דרבנן היכי מישתרי בהו כלאים? אימא או צמר או פשתים...

והעיר ידידי האברך החשוב ר' יהושע חיים גוביץ שליט"א, דמפשטות הגמרא
עולה שבגד המחויב רק מדרבנן פטור מחובת תכלת, דהא כשמטיל פשתן בבגד
המחויב מדרבנן אי אפשר להטיל תכלת. ויש סברא לזה, דמשום שהתכלת ביוקר
מאוד לא חייבו חכמים ולא תיקנו כעין דאורייתא בזה. אך יש לדחות ולעשות
אוקימתא שדברי הגמרא "או פשתים" הוא במקום שאין לו תכלת.

דעת העיטור והגאונים

ומצינו מפורש כדרך הראשון, שפירוש הגמרא הוא שאין חיוב תכלת בבגד
המחויב רק מדרבנן, בתוך אריכות דברי בעל העיטור שהובאו ברא"ש (הל'
ציצית אות יז), וז"ל: "והא דאמר בשיראים או צמר או פשתים, רב נחמן דסבירא
ליה דשיראין דרבנן הוא דמתרין הכי, ומשום הכי מיפטרי בכל דהו, אבל טלית
דאורייתא לא מיפטרי בלא תכלת או צמר לבן במקומו". והארכת בספרי תולעת
יעקב בדבריו ובדברי ראשונים נוספים שסבירא להו כוותיה.

ועיין בארצות החיים (ארץ יהודה סוף ס"ק ב והמאיר לארץ סוף ס"ק כה)
שדעת הרבה גאונים כשיטת העיטור.

ועיין בב"ח (סי' ט ס"ק ה) שהעתיק אריכות דברי העיטור, וכתב עליו שהוא
טעם נכון וחשש לדבריו לדינא, וכן עיין במגן גבורים (סי' יג אות ג).

דעת תוספות

גם מתוספות משמע כשיטת העיטור בזה, דהנה דברי הגמרא הנ"ל קאי על האמור קודם לכן ששיטת רב יהודה ששאר בגדים מחויבים מדאורייתא: ת"ש דאמר רחבה אמר רב יהודה חוטי צמר פוטרין בשל פשתן ושל פשתן פוטרין בשל צמר, חוטי צמר ופשתים פוטרין בכל מקום ואפילו בשיראין. ופליגא דרב נחמן, דאמר רב נחמן השיראין...

ועל זה כתבו בתוספות: "ופליגא דרב נחמן – הוה מצי למימר דמדרבנן הוא (-דהיינו שאין רב נחמן פליג על שיטת רב יהודה, רק נאמר בדברי רב יהודה כמו שאמרו להלן בכוונת הברייתא שהחויב מדרבנן) אלא משום שהאמוראים יש להם לבאר דבריהם יותר (- ולכן א"א לאוקים דבריו כנ"ל)". וצריך עיון, הא רב יהודה קאי כשיש תכלת דהא קאמר שצמר ופשתים פוטרין למין האחר, ואף על פי כן אמרו תוספות שסוף המימרא יכול להיות שמטיל פשתים בבגד המחויב מדרבנן. ודוחק גדול לאמר שסוף המימרא קאי כשאין לו תכלת. ועל כרחק סבירא להו לתוספות כשיטת העיטור הנ"ל – כן הוכיח החזו"א (סי' ג אות כד), ולקמן נדון ביתר דבריו שם.

ועיין בדברי הרמב"ן (מלחמות ה', שבת יב. בדפי הרי"ף) והנשיא רבינו ברוך (תמים דעים תשו' רכד), שגם הם כתבו כדרך הזה, אך יש להאריך אם אכן יש מדבריהם ראייה לכאן, וכעת לקצר באתי.

דעת הבית יוסף

והאברך הנ"ל הביא מספר שבילי דוד להרב דוד יהודה ליב זילברשטיין (או"ח סי' יא אות ג) שנקט בהדיא כדברי העיטור, וז"ל: "ובענין כלאים בציצית עיין בבית יוסף (סי' יא הל' יד ד"ה ולכאור' נראה, סוף דף מו מטור מש"ד) כתב שני פרושים להרמב"ם, הפי' האחד דאפי' בזמן דאיכא תכלת לא התיר כלאים בחוטי לבן, והקשה על זה דאם כן היכי כתב בשאר מינים או צמר או פשתים, ואם מיירי בזמן דאיכא תכלת על כרחק צריך צמר לתכלת והאיך אפשר כלאים בדרבנן.

ונלע"ד דזה לא קשיא מידי דגם במנחות דף ל"ט מסיק למאן דאמר דרבנן או צמר או פשתים, ובזמניהם היה תכלת, אם כן בדרבנן סגי בכל דהוא, וכן כתב בעל העיטור לדעתו שהביא הרא"ש עב"י בסי' ט"ז.

וכן בספר חסדי דוד להרב דוד סג"ל צימעטבוים (או"ח סי' ט עמ' 78) תמה על הבית יוסף הנ"ל מהגמ' דנן וכתב "ובברייתא הוא בודאי דוחק לאוקמי דאיירי כשאין לו תכלת וכמובן", ועי"ש דרך חדש בביאור הגמ'.

והנה מדברי הבית יוסף הנ"ל, שהקשה על הרמב"ם היאך כתב להטיל רק פשתן בבגד שמחויב מדרבנן, מבואר שפליג על השבילי דוד, וכן הוא בכסף משנה (הל' ציצית פ"ג ה"ו): "ועוד שמאחר שהוא סובר שטלית של שאר מינין פטורה מציצית מן התורה, היאך מתיר לעשות לבן שלהם של פשתן, שהרי כשיטיל בה תכלת נמצא כלאים שלא במקום מצוה! לכך נראה לי דבמטיל לבן לבדו מיירי, ובהכי הוא דקאמר...". עי"ש.

דברי החזון איש

וכן הראה לי ידידי האברך החשוב מרדכי ווארמן שליט"א שכן כתב בהדיא בקרן אורה על גמרא הנ"ל מנחות (לט:). והביא כן גם מהחזון איש (סי' ג' אות כד) שכתב כן בהדיא, וז"ל:

אימא או צמר או פשתים. יש לעי' אכתי איך יהיב פשתן ותכלת בשיראים הא הוי כלאים. וע"כ צ"ל דאיירי בליכא תכלת ועושה כל ד' חוטיין מפשתן או מצמר. ובתו' (- ד"ה ורב נחמן) כתבו דפירשו כן (- שכוונת הברייתא "או צמא או פשתים") מפני הדחק, והיינו דהתנא נקיט מלתי' תמיד בעושה מצותו כרגיל [ואם הוא במקרה דרכו לפרשן], ועל דרך הרגיל הרי אינו רשאי להטיל פשתן בשיראים כיון דצריך להטיל תכלת. וש"מ דשאר מינין דאוריתא. ובתו' ד"ה ופליגא כתבו דהא דלא מפרשינן מלתא דרב יהודה גם כן מדרבנן, דאמורא דרכו לפרש. וצ"ע דהא ר"י איירי בהדיא בזמן דמטיל תכלת, כדאמר חוט של צמר פוטר בשל פשתן כו', ואם כן איך יפטר בשל פשתן בזמן דאיכא תכלת אם שאר

מינין דרבנן [שו"ר ברא"ש סי' י"ז כתב בשם בעה"ע דאי שאר מינין דרבנן לא חייבום כלל בתכלת רק במינים].

הרי בתחילת דבריו בהדיא כבית יוסף וקרן אורה. אבל לכאורה דברי החזו"א אינם מובנים, דנמצא דברי התוספות הסמוכין זה לזה סותרים, דמד"ה פליגא יוצא שאין צריך חוטי תכלת בבגד המחויב מדרבנן, ומד"ה ורב נחמן יוצא שצריך, וייתכן שעל דרך זה הוא באמת כוונת החזו"א בכל דבריו הנ"ל, שלפי ההנחה שצריך תכלת בבגד דרבנן צ"ע כוונת התוספות שגם ברב נחמן היתה הגמרא יכולה לומר שצמר ופשתים הכוונה או צמר או פשתים. וכששוב מצא בעיטור שבגד המחויב דרבנן פטור מתכלת, אתי שפיר דברי התוספות.

אך לפי זה צריך עיון מה שכתב החזו"א בתחילת דבריו "ובתו" כתבו דפירשו כן מפני הדחק, והיינו דהתנא נקיט מלתי' תמיד בעושה מצותו כרגיל [ואם הוא במקרה דרכו לפרשו]...", ואם כן היאך מתאים זאת לתוספות הנ"ל שבדרבנן אינו מחויב.

וביותר צריך עיון, דבאמת לא מובן ההכרח לפירוש החזו"א הנ"ל בכוונת התוספות, ונעתיק דברי הגמרא והתוספות שעליו שהביא החזו"א. על דברי הגמרא המובאים בתחילת דברינו "אימא או צמר או פשתים", מוסיפה הסוגיה:

הכי נמי מסתברא, דקתני סיפא הן במינן פוטרין שלא במינן אין פוטרין. אי אמרת בשלמא דרבנן היינו דמיפטרו במינן, אלא אי אמרת דאורייתא צמר ופשתים הוא דפטור. אי משום הא לא איריא, כדרבא, דרבא רמי כתיב הכנף מין כנף וכתיב צמר ופשתים, הא כיצד, צמר ופשתים פוטרין בין במינן בין שלא במינן שאר מינין במינן פוטרין שלא במינן אין פוטרין. ורב נחמן כדתנא דבי רבי ישמעאל, דתנא דבי רבי ישמעאל הואיל ונאמרו בגדים בתורה סתם ופרט לך הכתוב באחד מהן צמר ופשתים אף כל צמר ופשתים.

ובתוספות ד"ה ורב נחמן דאמר כתנא דבי רבי ישמעאל הקשו: "תימה הא שפיר שני מדרבנן", והיינו למה הצריכה הגמרא להביא ראייה לרב נחמן מתנא דבי ר"י הא שפיר תירוץ הקושיא מהברייתא עליו דנימא "או צמר או פשתים". ועל זה תירצו בתוספות: "ויש לומר דלא מסתבר ליה למימר הכי אלא מכח הכי נמי מסתברא, וכי דחי ליה צריך למצוא תנא".

והנה תוספות לא ביארו כוונתם למה לא מסתבר וכנראה שנקטו שהוא דבר פשוט, ולכאורה אם כוונתם כדברי החזו"א למה סתמו דבריהם? דהא החזו"א לא כתב ביאור שלו רק אחר הוכחה לפרש כן, דפשטות הגמרא לא משמע הכי, וכן באמת סבירא להו להרבה ראשונים שכוונת הגמרא כפשוטו, והיאך יכתוב תוספות "לא מסתבר ליה למימר הכי" כאילו מדובר בעד האי רגילות ממש כדבר ידוע לכול, וזהו תימא.

ולכאורה יש ביאור פשוט לדברי התוספות, שלא מסתבר לאוקים הברייתא "וכולן צמר ופשתים פוטרין בהן" ב"אימא או צמר או פשתים", אי לאו שיש לנו ראייה שיש מאן דאמר ששאר בגדים מחויבים מדרבנן. והגמרא הקשתה מ"וכולן" על רב נחמן משום שפשטות כוונת הברייתא שמותר להטיל שניהם ביחד בשאר בגדים, ורב נחמן תירצו לשיטתו, אך יותר ניחא ליה להגמרא להשאיר הברייתא כפשטות משמעו שיוצא ממנו שלשאר בגדים יש חיוב מדאורייתא, אם לא שיש תנא שסבירא ליה שלשאר בגדים החיוב מדרבנן, שאז בהכרח יש לפרש הברייתא כנ"ל לתנא זה.

ולפירוש זה לא קשה מה שנתקשינו בדברי החזו"א למה היה פשוט כל כך לתוספות ביאור הגמרא עד שלא נזקקו לפרש דבר סתום שלא נתבאר בשום מקום ולדבר עליו כאילו הוא דבר ידוע, דהא לפירוש זה הרי זהו עצם דברי הגמרא שדחקה לאוקים הברייתא כרב נחמן, ופשוט. וכן לפי זה אין סתירה כלל בין שני ד"ה הללו בתוספות הסמוכין לאהדדי, ולכן צריך עיון מה דחק החזו"א לפרש כנ"ל. ונראה שהחזו"א לא כתב לפרש תוספות הנ"ל אלא לפי ההנחה שהקדים שלעולם צריך חוטי תכלת, ולפי זה יש לומר כן גם בכוונת התוספות, אבל לא שמוכרח כן בכוונת התוספות, ולאחר שמצא דברי העיטור בוודאי לא יפרש דברי התוספות כן.

היוצא מכל זה למסקנה, ששיטת התוספות כשיטת העיטור, שבבגד המחויב דרבנן – אין חיוב להטיל בה תכלת.

חובת חינוך במצות תכלת

ואחר שנתבאר בעזה"ת שיש כמה שיטות בראשונים ואחרונים שכתבו שבבגד המחויב בציצית רק מדרבנן אין חיוב להטיל תכלת, יש לנו להתבונן האם חייבו חז"ל לחנך במצות ציצית בחוטי תכלת.

זמן חובת חינוך במצות ציצית

איתא בגמ' (ערכין ב:) "קטן היודע להתעטף חייב בציצית".

ובעניין זמן חיוב חינוך למצות ציצית, עיין ברמב"ם שכתב בהל' ציצית פ"ג ה"א "קטן המתהלך לבדו בשוק ואינו צריך אחר לשומרו ולילך עמו", וכתב החינוך (מצוה שפו) על דבריו "ולפי הדומה שזמן זה הוא כבר שית כבר שבע", והרדב"ז (ח"ו סי' ב' אלפים קו) כתב דהיינו בר חמש שנים, ובספר מור וקציעה (סי' יז) איתא שיש חיוב חינוך מבר ה' בר ו', ועיין בב"ח ועו"ת שנראה מדבריהם שזמן חיוב חינוך ציצית הוא מבן שש ושבע, וכמותם נראה שנוטה דעת ארצות החיים (סי' טז הל' א' ומאיר לארץ אות ז), וכן הוא בתשו' לב חיים (או"ח סי' קא הובא בספר חיי משה), וכן הוא בסידור של השו"ע הרב שחייב חינוך ציצית מבן ו', וכן נראה שהוא שיטת המ"ב והפמ"ג, שבביה"ל (סי' טז ד"ה ואז) כתב: "ולענין ארבע כנפות של קטן שהגיע לחינוך, שחייב אביו להטיל בו ציצית... ואם בר שית הוא משערין בראשו ורובו שלו, וחייב אביו מדרבנן להטיל בו ציצית פמ"ג במ"ז (סי' טז)", (ומה שכתב הטור בן ט' כוונתו על שיעור טלית בלבד).

והמהריק"ש בשו"ת אהלי יעקב (סי' פו) כתב דהיינו בן ט' שנים, ועיין במג"א (סי' טז ס"ק א) שחיוב חינוך בציצית הוא בבן ט', וכן כתב שו"ע הרב, וז"ל: "קטן שהגיע לכלל חינוך מצות ציצית דהיינו שהוא בן ט' שנים שאז הוא מתהלך לבדו בשוק וטליתו עליו וא"צ לשמור טליתו שלא יאבד ממנו".
ובחיי אדם (כלל סו הלכה ב) איתא שזמן החיוב הוא כשיוודע להתעטף, ובבן איש חי (פר' לך לך) הביא מחלוקת אי כבן ו' וז' או כבן ט'.

היוצא מזה, שדעת הרבה פוסקים שמבן שש כבר חייב בחינוך מצות ציצית ושנראה שכן שיטת המ"ב.
 והנה יש קטנים אשר מקלקלים ציציותיהם, וייתכן שזהו בכלל אינו יודע להתעטף, לפי הגדרת הרמב"ם הנ"ל שהגדיר היודע להתעטף במי שאינו מאבד טליתו, וממילא פטור מחינוך.

האם חייב לקנות בגד לחנך בניו למצות ציצית?

ז"ל הב"ח (סי' יז):

ברייטא סוף פרק לולב הגזול: קטן היודע לנענע חייב בלולב, להתעטף חייב בציצית, לשמור תפילין אביו לוקח לו תפילין. פירוש חייב בלולב לחנכו וכן חייב בציצית לחנכו, אבל אביו אינו חייב ליקח לו לא לולב ולא מלבוש בת ארבע כנפות, שאפילו הוא עצמו אין חייב לקנות טלית בת ארבע כנפות, כמו שכתוב בסמוך סימן י"ט וסימן כ"ד, כל שכן לולב דדמיו יקרים, אלא אלולב שקונין הקהל בשותפות מברך הוא והקטן. אבל תפילין שאין דמיו יקרים צריך לקנות לעצמו, וכן צריך לקנות לקטן לחנכו. ורבינו שכתב כאן דצריך לקנות לקטן ציצית לחנכו הוא לפי שעכשיו הוזהרו הכל לקנות לעצמן כדלקמן בסימן כ"ד, לפיכך צריך לקנות גם לקטן לחנכו כמו לעצמו, דכל חנוך לקטן הוא שיהא רגיל מקטנותו לקיים המצות כאשר רואה באביו. שוב ראיתי כתוב במרדכי סוף פרק לולב הגזול (סי' תשסג) שכתב על שם הירושלמי וזה לשונו: יודע להתעטף בציצית אביו לוקח לו טלית לא סוף דבר להתעטף אלא להשליך שני כנפות לאחריו ושני כנפות לפניו ואוחז בציצית כשורה בשעת קריאת שמע. ולפי הירושלמי כתב רבינו: אביו צריך ליקח לו ציצית.

ועל דברי המחבר "קטן היודע להתעטף אביו צריך ליקח לו ציצית לחנכו" (סי' יז סע' ג), כתב המגן אברהם: "פירוש ליקח לו טלית (ב"ח מרדכי) וערס"י כ"ד

דאינה חובה כל כך", ומשמע שלמד בדברי הב"ח עצמו שאינו חובה כל כך (הגם שהב"ח עצמו הביא מסי' כד לחלק, ואף על פי כן סיים דכמו שהאבות מחמירים כמו כן יש לחנך הבנים להחמיר). ועיין במחצית השקל שזהו מצד היושר והטוב ולא מצד הדין, וכן איתא בפרי מגדים ולבושי שרד שאינו חובה רק טוב ונכון, וכן נראה שסבירא ליה להמור וקציעה במסקנת דבריו, וכן בערוך השלחן (סי' יז סע' ה) כתב: "והדבר תמוה הא גם הוא בעצמו אינו חייב ליקח טלית ואיך נחמיר על חינוך בנו יותר ממנו? ואני לא מצאתי זה בירושלמי שם כלל אלא כלשון הש"ס שלנו שחייב בציצית כלומר אם לובש בגד בת ד' כנפות, וצ"ע", וכן כתב בתשו' שמן רוקח (ח"ג סי' כה) ושם בשם הגהות מהרל"ח.

ובאמת כבר קדמו לכולם בתוספות הובא בשיטה מקובצת (ערכין ב: עי"ש ודוק), ובספר המכתם (ערכין ב: הובא בקש"ק שם), ורבינו יהונתן (ספ"ג דסוכה הובא בספר חינוך ישראל), עי"ש בדבריהם.

ובזה אני מתקשה מאוד בדברי המ"ב, שכתב: "ליקח לו בגד של ד' כנפות ולהטיל בו ציצית ולחנכו במצות", וכתב בשער הציון "ב"ח וארצות החיים (מאיר לארץ אות כג) בשם תוספות" והשמיט כליל כל דברי הפוסקים הנ"ל. ונראה שלכן ציין לתוספות שהוא ראשון כדי להכריע, אך עי' בשמן רוקח שם שדן בדברי תוספות אלו (ויש להביא ראיה לדבריו מהשיטה מקובצת שכתב שהציצית דבר מועט וזה ודאי לא שייך על הבגד לכאורה). אך הדבר תמוה להביא ראיה מתוספות, דהא תוספות קאי על הגמרא ובזמנם היה הדרך ללבוש בגד בן ד' כנפות, מה שאין כן בזמננו, וכמו שציין המגן אברהם לסי' כד. ובספר המכתם ורבינו יהונתן כתבו כן אפילו ביחס לזמן הגמרא.

ובאמת אין זה נוגע כל כך, כי כנ"ל כבר מנהג ישראל לקנות בגד עם ציצית לקטנים לחנכם במצוה, וודאי שאין לשנות שום דבר בזה. אך מה שבאמת הוא נוגע, ושנראה מזה עוד שלהלכה לא נקטינן כארצות החיים רק ככל פוסקים הנ"ל, הוא ממה שהמנהג לא להקפיד כלל על שיעור הבגד לקטן, ועיין בשו"ת אגרות משה (יו"ד ח"ג סי' נב אות ב) שדן בזה באריכות, ועי"ש שהיסוד משום שבאמת אין חייב להתלבש בבגד בן ד' כנפות עי"ש, ועיין גם באורחות רבינו (הובא בחינוך ישראל) שבחינוך קטנים אין מדקדקים בשיעור שיהיה מדויק כל

כך, ובפשוטו טעמו של דבר כנ"ל דהא בכלל אין חייב לקנות בגד בן ד' כנפות, ורק משום העניינים שבו החמירו ולא מעיקרא דדינה (ובתשובות שבט הלוי ח"ג סי' ו' החמיר לחנך בבגד המחויב מעיקרא דדינה, וכן בשו"ת אגרות משה כתב שהמדקדקים ידקדקו בזה גם כן).

ולפי מה שאין מדקדקים בשיעור הבגד טען ידידי הרב ישראל ברוך טוורסקי שליט"א שאין צריך לקשור בו תכלת, דהא בכלל אין חייב להטיל ציצית בבגד כזה, אך עין' בערוך השלחן סי' טז סע' ה.

האם יש חובת חינוך במצות תכלת?

והעיקר מה שרצייתי לדון בזה העניין הוא האם בכלל יש חיוב חינוך במצות תכלת (אפילו על בגד שיש בו שיעור הראוי לחייב ציצית, ואפילו בקטן שהגיע לחינוך לכולי עלמא). והסיבה לצדד שאין לחייב חינוך במצות תכלת, הוא על פי מה שנתבאר לעיל מכמה ראשונים ואחרונים שבגד המחויב רק מדרבנן לא חייבו אותו רבנן בחוטי תכלת. ולכאורה סיבת הדבר הוא מפני יקרות התכלת כמו שאמרו חז"ל (מנחות מג.) "לפיכך דמיו יקרים", וכוונתם כלשון המר"ם (בבא מציעא סא:): "שדמיו יקרים בתכלית היוקר", והיה תכלת מהמצוות היקרות ביותר, ואולי המצוה היקרה ביותר מכל מצוות התורה, וברבינו יונתן ובריטב"א (ב"מ שם) מבואר שהיו דמיהן כל כך שמי שהיה לובשו היה זה אות על חסידותו, ולכן לא חייבו חז"ל הטלת תכלת בבגד המחויב בציצית רק מדבריהם ופטרותו בציצית כל שהוא, שלא כהכלל כל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון.

ולפי זה היה נראה שגם במצות חינוך שהוא רק מדבריהם לא אטריחוהו בכל כך ממון לחנך בזה, ודי במה שיתרגלו בחוטי לבן. ויש להוסיף עוד סברא שבאמת אין הדבר ברור שיבוא לידי חיוב כשיגדל מפני יקרות הדבר, ואפילו מהגדולים רבים לא היו לובשים תכלת מחמת יוקרו, ויש לומר שלכן לא חייבו חז"ל חינוך בזה. וכל זה אפילו בעשיר וחסיד שלובש תכלת בעצמו, אבל מי שנפטר מחמת שאין לו די ממון בוודאי לא יהיה חייב לחנך בנו בזה. וכשדוברתי בעניין זה עם ידידי הרב שלמה יהודה ווייסבארד שליט"א הביא ראיה לדבר, דהנה בגמרא בערכין (ב:): איתא: "קטן היודע לנענע חייב בלולב...

קטן היודע להתעטף חייב בציצית... קטן היודע לשמור תפליו אביו לוקח לו תפלין, וכתבו שם התוספות (ד"ה אביו): "וגבי ציצית לא נקט לישנא לוקח דמסתמא טלית יש לו, וגבי לולב נמי יכול לצאת בלולבו של אביו. אי נמי משום דתפלין דמיהן יקרים שייך בהו לקיחה", ובשיטה מקובצת בשם תוספות ותוספות הרא"ש כתב: "ובשביל חוטי הציצית שהוא דבר מועט לא שייך לומר לקיחה", ולכאורה תמוה היאך שייך לומר דאין דמיהן יקרים והוא דבר מועט על דבר שאמרו חז"ל "לפיכך דמיו יקרים" והיה מהמצוות היקרות ביותר. ומוכח מזה שהיה פשיטא ליה לתוספות שאין חיוב חינוך על חוטי תכלת, וכל דברי חז"ל לחייב אביו של קטן נוגע רק לחוטי לבן.

וכן יש להוכיח מהתירוץ האחר שם בשיטה מקובצת, שכתב: "משום דתפלין מעשה אומן הן אבל לולב מצוי הוא... וכן ציצית כבר יש לו הטלית, דאם אין טלית אין חייב בציצית...", ועיין ברבינו יהונתן סוף הל' ציצית שכתב: "לפי שאין תפלין נמצאין לכל אדם אלא למי שהוא סופר וחכם ובקי, ומשום הכי נקט לשון לקיחה מה שאין כן בציצית ובלולב שיש מי שיש לו לולב מגינתו, וטלית נמי לכל הילדים הנערים עושין להם לכסות מערומיהן ואינן חסרין אלא להטיל להם ציצית ולהכי לא שייך בהו לקיחה". ולכאורה חוץ מן הנקודה שלא שייך לומר על התכלת שלא חסר אלא להטילם כנ"ל שדמיהן יקרים, הא גם תכלת צריך אדם היודע מלאכת צביעה לשים בה הסממנים הנכונים ולקנות מהציידים וכו', ודבר זה שאינו עולה בקלות, וכל שכן שצריך להיות בקי בדינים וכו', ומה שונה תכלת מתפלין לגבי אומנות? אך להנ"ל אתי שפיר, שהיה פשוט להם להראשונים שכל הנידון של הגמרא בחיוב חינוך במצות ציצית הוא רק בחוטי לבן.

וכל זה אתי שפיר לשיטת תוספות שחז"ל לא חייבו תכלת בבגד המחויב רק מדרבנן כמו שנתבאר לעיל בעזה"ת.

אך בשו"ת חקרי לב להגאון ר' יוסף חזן (ח"ד סי' קמה) כתב מפורש מסוגיה דידן שיש חיוב חינוך במצות תכלת, זו לשונו: "מיהו ידעתי... דראיות אלו אינן מכריעות כל כך שיש להשיב עליהם וגם אני לא הבאתים כי אם לסמך לבד, אך את זה נ"ל ראייה גמורה ממ"ש בערכין ד"ב הכל חייבין בציצית לאתויי מאי

לאתוי קטן, והרי ציצית אסור ללבוש לקטן מד"ת משום כלאים, ואפ"ה חייבו רבנן חינוך בקטן במצות ציצית, ומסתם משמע שחייבו לקטן כגדול שחייב להניח תכלת בציצית. וכן נראה שהרי אמרו שם [ג:]: הכל חייבים בציצית כהנים ליום ישראליים, דכהנים אצריך ליה דלא נימא כיון דהותר כלאים לגבייהו לא ליחייבו בציצית קמ"ל. הרי נראה דהותר להלביש לקטן ציצית של כלאים מ'הכל' רבינן לקטן ככהן".

אך מה נעשה דנראה מוכח בהדיא מהראשונים הנ"ל שלא כדבריו, ומה שהוכיח כדבריו ממה שאיתא שאף כהנים מחויבים, נראה שסבירא להו להראשונים הנ"ל דאין החיוב לכהנים מדויק ממה שכתוב "הכל", אלא ממה שתיבת כהנים במשנה מיותרת, ולמדה הגמרא שזה בא לומר שהיתה הוה אמינא שכהנים פטורים מן הציצית (אפילו שלא במקום כלאים) וקמ"ל תיבת "כהנים" במשנה שמחויבים, אבל מה שנתרבה קטן הוא מתיבה אחרת לגמרי וזהו "כל", ולא שייך כלל להריבוי של כהנים, וריבוי כהנים לחוד וריבוי קטן לחוד וכל אחד כדינו.

אבל יש לדון בהראיה הנ"ל, דהא מוכח מהראשונים שאפילו בזמן שהיה תכלת מצוי היה התכלת יקר כל כך שהיה יותר מכדי חומש, דהא כתבו שרק חסידים היו לובשים תכלת, ועל כרחך מטעם הנ"ל, וממילא פשוט שלא גרע מצות חינוך משאר מצוות שפטור כשהוא יתר מכדי חומש, ולכן לא שייך לכלול אותו בחיוב חינוך, אבל באמת אם לא היו דמיו יותר מכדי חומש מסתבר כדברי החקרי לב שיש חיוב חינוך במצות תכלת.

אבל אי משום הא, לכאורה היה יותר ניחא לנקוט לשון המתאים גם למצות תכלת ומי שיכול לקיים המצוה בתכלת יקיימה ומי שבשבילו הוא יותר מחומש יקיימה בלבן. והא יש סברא טובה לחלק לומר שחז"ל לא חייבו בזה. ואפילו אם היינו אומרים שאין להביא ראיה מדיוק לשון הגמרא, הא עדיין יש לחקור אם חז"ל חייבו בזה מצות חינוך, ואם כן למה סמכו על הלומד בזה ולא חששו לתקלה שמא לא יטילו תכלת למצות חינוך? ועוד הא חז"ל כאן הורו הוראות מדויקות בענין חובת חינוך ולמה ישמיטו לגמרי דין חשוב מאותו עניין? ולא עוד אלא שהשמטה היא ממה שבמכוון כתבו שינוי לשון! ולכן נראה עיקר כפשטות הגמרא שמעולם לא חייבו חז"ל הטלת תכלת למצות חינוך.

אמנם עדיין יש לדון בזה מצד גדר חובת חינוך, אי היה תקנה מיוחדת לכל מצוה ומצוה לפי גדריה – שלפי זה נראה שמכיוון שלא תיקנו בזמן חז"ל חיוב חינוך על תכלת, שוב אין לחייב בזה, או שמא יש לומר שהיתה תקנה כללית שהאב מחויב לחנך בניו בכל המצוות, וממילא כל מצוה כראוי לה, והגמרא הולכת ומבארת מה ראוי לכל מצוה – ואם כן, בזמנם שלא היה ראוי לחנך במצוות תכלת לא חינוכו בזה, אך אם יהיה זמן מן הזמנים שבו התכלת לא תהיה יקרה כל כך, כמו בזמנינו, יהיה חיוב לחנך בזה.

והנה מקודם יש להעיר, דאם נאמר שאיכא חיוב חינוך יהיה דבר מוזר מאוד. דזה ודאי דלשיטת הנ"ל הפוטרים בגד המחויב בציצית רק מדרבנן מתכלת, שפטור מתכלת אפילו בזמן שתכלת מצוי, שבזה ודאי חסרה גזרה לחייב מדרבנן בחוטי תכלת, וממילא לא שייך שוב להתחייב בזה. ואם כן יהיה תמוה, שבחובת חינוך שהוא מדרבנן שהיה פטור מתכלת כשלא היה מצוי מאותו טעם שבגד המחויב מדרבנן פטור, כשיהיה התכלת מצוי יהיה מחויב בחובת חינוך ולא בבגד המחויב מדרבנן.

אך באמת נראה שאפילו אם חובת חינוך הוא חיוב כללי, עדיין יש סברה חזקה לפטור, דהא לא מסתבר כלל לומר שאף שבעת שגזרו רבנן לחייב כלל ישראל במצוות חינוך לא היה חיוב על שום אדם לחנך בניו בתכלת, שוב בדורות המאוחרים כשנעשה מצוי יהיה עליהם חיוב. שמכיון שבעת קביעת הגזרה לא היה מצוי להתחייב בזה, מסתבר לומר שלא חל שם גזרה על זה, ופטור לגמרי מחובת חינוך בזה.

ויש לדון בזה אם נאמר שחובת חינוך הוא מדברי קבלה מ'חנוך לנער על פי דרכו'. ועוד יש לדון בזה, אך נקצר.

חינוך בתכלת פסול

ולשיטת החקרי לב יש לעיין אם מותר לחנך בחוט תכלת הפסול לציצית מאיזה טעם שיהיה. ולכאורה מעיקרא דדינה יש מקום גדול להקל דהא ידוע דישראל אומרים שאפשר לקיים מצוות חינוך בדבר הפסול אפילו אם לא נראה כשר. וכמדומה שבאגרות משה (יו"ד ח"ג סי' נב אות ב) נקט בדעת המשנה ברורה שכן

העיקר להלכה, ושכן דעתו. והיכא שנראה כשר, ייתכן דכולי עלמא מודו שיכולים לצאת ידי חובת חינוך בזה (עי' בזה בספר חינוך ישראל). ובנידון דידן – אם נראה ככשר הרי ראוי לקיום מצות חינוך.

ובמקום צבע שני, שיש מן הראשונים המכשירים (תוספות מנחות מב:), וכן משמע מהרמב"ם הל' ציצית פ"ב ה"ג, וערכי תנאים ואמוראים לרבו של הרוקח ערך יוחנן בן דהבאי, ורבינו גרשם) – הגם שהם המיעוט כי רבים מהראשונים חולקים עליהם (הלא המה רש"י, פי' המיוחס להרשב"א, בפ"י הראב"ד והר"ש לספרא מצורע ה' פ"א הל' ט"ו, נמו"י, מהר"ז בינג"א, וכן נראה מהעיטור ש"א ח"א), הא על כל פנים ראויים המקילים לצירוף, וייתכן להתיר משום זה אפילו אם אינו נראה כמו התכלת הכשר (ברם באמת, כל צבע תכלת שיהיה מסתבר שהוא כשר למצות ציצית, ובספרי תולעת יעקב הארכתי בזה בעזה"ת).

אך הגם שנראה שזה נכון להלכה, אבל למעשה מסתבר שאין לעשות כן שמא יבוא לידי מכשול, ובספרנו הארכנו בעזה"ת בעניין אם יש להביא ראיה לחשש מכשול מהגמרא (מנחות מב:): "וטעמינן להו באודרא ושדינן ליה להווא ביעתא וקלינן ליה לאודרא...".

וביציאתי מסימן זה אסיים שלא הגעתי להוראה, וכל דברינו למען יגדיל תורה ויאדיר.

הרב מאיר שמחה יעקובוביץ'
כולל הליכות משה, בני ברק

חיוב תכלת בבגד כותנה

שאלה: בגד של שיראין או של כותנה – מהו שנפטרנו מן התכלת? למאן דמחייב ליה מדאורייתא, לא מיבעיא לן דוודאי מחייב ליה ככל טלית של צמר, כי קא מבעיא לן למאן דאמר השיראין והכלך והסריקין אינן חייבים מדאורייתא אלא מדרבנן, מי חייבוהו מדרבנן בין בתכלת בין בלבן, או דילמא כיוון דבעיקר חיובא מדאורייתא אין התכלת מעכב את הלבן, ומקיים מצות לבן אף בלבן לחודיה, שמא לא חייבוהו אלא בלבן ולא בתכלת.

תשובה:

הנה מצד הסברא לכאורה לא היה לנו מקום לדון בדבר זה כלל, דכיוון דחייבוהו בציצית מדרבנן ודאי לכל דיניו חייבוהו, ולא נבוא לדון על כל פרט ופרט בדיני הציצית – מי מחייבין ליה בכריכות, ומי מחייבין ליה בקשרים, ומי מחייבין ליה בשיעור י"ב גודלים וכו' וכו', אלא כל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון, וכל שלא שמענו לחלק בזה, ודאי לא נוכל לחדשו בלא ראייה.

אמנם לכאורה יש לדקדק כן בסוגיה דמנחות לט ע"ב, דמקשינן שם על דברי רב נחמן דפטר לשיראין מן הציצית מדברי הברייתא "השיראין והכלך והסריקין כולן חייבין בציצית" ומתצינן דדברי הברייתא היינו מדרבנן, והדר מקשינן "אי הכי אימא סיפא וכולן צמר ופשתים פוטרין בהן – אי אמרת בשלמא דאורייתא היינו דמישתרו בהו כלאים, אלא אי אמרת דרבנן היכי מישתרי בהו כלאים", ודחי "אימא או צמר או פשתים".

ולכאורה היכי אמרינן דאפשר לעשות בבגד של שיראין או צמר או פשתים, והלא תכלת עמרא הוא ולא מצי למעבד ליה בפשתים משום כלאים, ואם כן היכי שרי לעשות חוטי פשתן בשיראין כלל והלא לא מצי למעבד תכלת אי מטיל בהו חוטי פשתן, ואין לו אלא להטיל חוטי צמר בלבד.

ומזה יש מי שרצה לדקדק דחזינן דבגד המחויב מדרבנן פטור מן התכלת, ולהכי מצי למעבד בבגד של שיראין או צמר או פשתים, משום דאין לו אלא לקיים מצוות גדילים דרבנן ואין לו להקפיד על קיום מצוות התכלת בו. ובביאור הסברא בדבר זה יש לומר דשני דינים יש בציצית. הדין האחד הוא שהחוטים הם ה"פוטר" של הבגד המתירו בלבישה, וכדאשכחן לדעת הר"ש מדרו"ש במרדכי (הל' ציצית תתקמד) דאף בשבת אסור ללבשו אף שהוא אנוס בקיום המצוה (אם כי אין זו ראייה ברורה, דהא אפשר דסבירא ליה שאסור לו להכניס עצמו לאונס, וכדאשכחן גבי כיסוי הדם דאסור לשחוט ביו"ט אם אין לו עפר לכסות), והדין השני הוא קיום מצוה כקיום מצוות לולב ומצה. ולפי זה יש לנו לומר, שכל מה שחייבו בבגד המחויב מדרבנן אינו אלא בגדר הראשון להתיר את הבגד בלבישה, אך את חיוב המצוה שיש בזה לא חייבו אותו לקיימו, וסגי ליה להתירו על ידי קיום מצוה אחת בו.

אמנם יש לדחות ראייה זו, ולומר דהאי סוגיה איירי דווקא בדלית ליה תכלת ודווקא בכהאי גוונא אז שרי ליה למעבד ד' חוטי פשתן, דבין כך ובין כך לא מצי לקיים מצוות תכלת, אך אי אית ליה תכלת הרי הוא מחויב בה ולא מצי למעבד בפשתן כלל משום כלאים. וכן כתב החזון איש (או"ח ציצית סי' ג אות כד ד"ה ל"ט ב' אימא) לאוקמי סוגיין בדלית ליה תכלת. וכעין זה בקרן אורה שם, דמירי אם אינו מטיל אלא לבן לחוד, ורצונו לומר כנ"ל דאיירי באותו שאמרו בו במנחות לח: "אין לו תכלת מטיל לבן".

והנה אמרינן שם בגמרא: "אמר רחבה אמר רב יהודה: חוטי צמר פוטרין בשל פשתן ושל פשתן פוטרין בשל צמר. חוטי צמר ופשתים פוטרין בכל מקום ואפילו בשיראין. ופליגא דרב נחמן, דאמר רב נחמן: השיראין פטורין מן הציצית". וכתבו בתוספות שם ד"ה ופליגא דרב נחמן: "הוה מצי למימר דמדרבנן הוא, אלא משום שהאמוראים יש להם לבאר דבריהם יותר...". ורצונם לומר בזה דמצינן לאוקמי דברי רב יהודה הנזכרים דכל חיובם של שיראים היינו מדרבנן, וכמו דאוקימנא להאי ברייתא דכל החיוב הוא מדרבנן, ואם כן מאי דאיתא בדברי רב יהודה "חוטי צמר ופשתים פוטרין בכל מקום ואפילו

בשיראין" היינו או צמר או פשתים, דאי לאו הכי הוי כלאים שלא במקום מצוה דאורייתא.

והעיר החזון איש, דלפי מה שכתבנו לעיל דכל האוקימתא של הגמרא לדברי הברייתא דחייב מדרבנן או בצמר או בפשתן איירי דווקא בדלית ליה תכלת, אם כן היכי מצינן לאוקמי הכי נמי לדברי רב יהודה, דהא הוא איירי במקום שיש לו תכלת (דהא אי לית ליה תכלת לא מצי להטיל צמר ופשתים יחדיו). ואם נרצה להישאר בתירוץ זה דאיירי במקום שיש לו תכלת, נצטרך לדחוק שדברי רב יהודה לצדדין קתני, דברישא איירי בדאית ליה תכלת ובסיפא לגבי שיראין איירי בדלית ליה תכלת, ודוחק הוא.

אמנם אפשר ליישב הערה זו בעניין אחר, ונימא דסבירא להו לתוספות דשרי ליתן כלאים בציצית אף במקום דלית ליה תכלת. דהא תוספות בכתובות (מ.) מספקא ליה בהא, וזו לשונם: "וצריך עיון אם שני חוטי לבן של פשתן ושני חוטי לבן של צמר מותר לתת בטלית של צמר או בטלית של פשתן, דשמא לא הותרו שני חוטי לבן אלא דווקא במקום תכלת אבל שלא במקום תכלת לא, או דלמא לא שני, דהא שני חוטי לבן של פשתן פוטרים בשל צמר אף על גב דהתם תכלת לא מעלה ולא מוריד דע"י אותו תכלת לא נעשה אכתי כלאים", ולפי זה אפשר לנו לומר דתוספות דידן סבירא להו כמו הצד שמתיר להטיל כלאים אף במקום שאין תכלת.

והנה החזון איש רצה להכריח דבריו דאיירי במקום שאין תכלת, מדברי התוספות גופייהו שכתבו שם בד"ה ורב נחמן, דלא הוה מסתבר לאוקמי להאי ברייתא ד"השיראין והכלך והסריקין כולן חייבין בציצית" שחיובו מדרבנן, אי לאו דמייתי עלה הכי נמי מסתברא מסיפא דברייתא. ופירש החזון איש דטעמא דלא מסתבר ליה לאוקמי בהכי ודוחק הוא, אינו אלא משום דלפי זה יש לאוקמי במקום שאין תכלת, וזהו דוחק לאוקמי ברייתא דווקא בכהאי גוונה שאין לו תכלת.

אמנם לכאורה דברי החזון איש אינם מוכרחים, דשפיר אפשר לומר דלא ניחא ליה לאוקמי בהכי, לא משום שאם כן נצטרך לאוקמי בדלית ליה תכלת, אלא משום דעצם פירוש הברייתא לא משמע כן, דבברייתא איתא "וכולן צמר ופשתים

פוטריין בהן", ואי אמרינן דדרבנן הוא יש לנו לאוקמי כמו דאוקים שם דאין כוונתו דצמר ופשתים פוטריין בהן יחדיו, אלא צמר או פשתים פוטריים, וזהו הדוחק שיש בו. דהא בגמרא לא מייתי ליה להאי "הכי נמי מסתברא" עד דפריך ליה "אי הכי אימא סיפא וכולן צמר ופשתים פוטריין בהן – אי אמרת בשלמא דאורייתא היינו דמישתרו בהו כלאים, אלא אי אמרת דרבנן היכי מישתרי בהו כלאים? – אימא או צמר או פשתים", ואחר דאוקים ליה בהאי גוונא דאו צמר או פשתים אזי הוצרך לאתויי עלה הא דהכי נמי מסתברא.

ומכל מקום השתא עלה בידינו דיש לפנינו שתי דרכים בביאור הסוגיה – או דאיירי בגוונא דאין לו תכלת או דחזינן מינה דאין חיוב תכלת בבגד דרבנן.

והנה הרא"ש (מנחות, הל' ציצית סי' יז) הביא דברי בעל העיטור דסבירא ליה דאף דאמרינן במנחות (לח:): "תניא רבי יצחק אומר משום... רבי יוחנן בן נורי אין לו תכלת מטיל לבן", היינו דווקא צמר לבן, אך במין אחר לא מיפטר "כי היכי דלא מיחסר ציצית אלא צבע חלזון", ומכל מקום בטלית דמחייבא מדרבנן אין להטיל אלא או צמר או פשתים כמבואר בגמרא. הרי לנו להדיא שיש חילוק ברור בין טלית דאורייתא לטלית דרבנן. ובהא ודאי לא מסתבר לומר דאיירי דווקא בדלית ליה צמר (דבשלמא תכלת – אפשר שאין התכלת מצוי, אך לאוקמי בגוונא שאין צמר מצוי ודאי דוחק גדול הוא והיה לברייתא לפרש). ולכאורה נראה שיש כאן ראייה גדולה לעצם החילוק בין בגד דאורייתא לבגד דרבנן לגבי חיובו בתכלת. ואף שלא מצינו בדברי בעל העיטור לפטור מתכלת ממש במקום שיש תכלת, אך כיון שמצינו שפוטרו מצמר לבן ואילו בדאורייתא סבירא ליה דמחויב ליתן חוטי צמר לבן במקום חוטי התכלת, הרי יש כאן משמעות גדולה לומר שאין חיוב תכלת כלל בהאי בגד דרבנן.

והנה בשו"ע או"ח סי' ט סע' ד הסתפק בטלית של שאר מינים מה דינו כשעשה בה קצת חוטים ממינו וקצת של צמר ופשתים, והיינו ספקו אם בעינן או כולו מין כנף או כולו בצמר ופשתים. וכתב שם במ"ב בשם ארצות החיים דאי בכל כנף יש שני חוטי צמר ושני חוטים של מינו (היינו לפי שיטת תוספות דשיעור תכלת שני חוטים) ודאי שפיר דמי, דהא לא גרע מאילו היה של תכלת.

וכדמעיינת בדברי ארצות החיים תראה דדבריו שם איירי אף לדעת השו"ע דשיראין דרבנן, ואם כן חזינן דסבירא ליה דאף בבגד דרבנן עיקר מצוותו בשל תכלת, ואף כשאין לו תכלת לא פקעה מצוותו ורשאי להטיל תחתיו של צמר. ואם כן הרי זה שלא כדברינו לעיל דבבגד דרבנן אין עיקר מצוות תכלת (אמנם אכתי יש מקום לומר דאין בזה ראייה ברורה, דאפשר דאף שלא חייבוהו תכלת מכל מקום לא החמירו עליו יותר משל תורה, וכיון דבשל תורה לא חייבו מדין מין כנף אלא בשניים של לבן, מדרבנן נמי לא החמירו לחייבו יותר משל תורה).

ואם כן לכאורה היה לנו לבאר הסוגיה דמנחות כדברי החזון איש, דאיירי במקום שאין לו תכלת, אך כבר ראינו דלדעת בעל העיטור קשה לומר כן, דלדבריו דאף כשאין תכלת צריך להטיל חוטי לבן מצמר דווקא, צריך לומר דאיירי שאין לו צמר וזהו דבר דוחק גדול לאוקמי סוגיא בהכי. והמלבי"ם בארצות החיים שם איירי בדבריו אף לדעת בעל העיטור, ואם כן יש כאן תימה גדול היאך אפשר לו לעשות כל החוטים של פשתן בבגד דרבנן, ואמאי אינו מחויב לעשותו דווקא בשל צמר כדי לקיים מצוות תכלת.

והנה הרמב"ן במלחמותיו (שבת דף יב. מדפי הרי"ף) איירי בדברי הבעל המאור דפסק כדעת רבי דתכלת מעכב את הלבן, והקשה עליו "שאם כדבריו, אנו שאין לנו תכלת אין אנו צריכין להטיל לבן, ואם יאמר שהוא חייב מדברי סופרים – יראנו היכן תקנו חכמים זו התקנה. ואף על פי שאמרו בגמרא אליבא דרב נחמן אימא או צמר או פשתים, לא אמרו אלא בטלית של דבריהם שאינו אלא אחד משתייהן, אבל בטלית שחייב מן התורה צריך תכלת ולבן ובלאו הכי לא מפטר".

הרי שהוכיח מהאי סוגיה שיש חיוב מדרבנן אף בלבן לבדו, ואי איירי האי סוגיה דווקא במקום שאין לו תכלת, הרי אין ראייה לדבר זה כלל – שמא באמת גם בטלית דרבנן חייבו בשתייהן, ורק במקום שאין לו אמרו שיתן לבן לבדו, כשאר מקומות שאמרו "אין לו תכלת מטיל לבן". אף מהמשך דבריו שם חזינן שדחה לחלק בין דאורייתא לדרבנן, ומה ראייתו לחלק, דהא בדאורייתא נמי אי ליכא תכלת רשאי להטיל לבן לבדו! חזינן אפוא שגם הרמב"ן למד באותה סוגיה דאיירי באיכא תכלת, ובכל זאת שרו ליה להטיל בלבן של פשתן לבדו.

אמנם יש לומר דהרמב"ן מוכיח רק לדברי בעל המאור ולטעמיה, דלדברי בעל המאור דהלכתא כרבי דתכלת מעכב את הלבן, אם כן יש מקור לומר דיש חיוב של לבן לבדו גם במקום שאין לו תכלת, דהא לבעל המאור לא מקיים מצוה כלל, כשמטיל לבן בלא תכלת, ואם כן מה טעם יש להטיל לבן לבדו, ועל כרחך דמדרבנן יש טעם גם בזה.

ולכאורה היה מקום לדחות ראייה זו של הרמב"ן, משום דמצינן לאוקמי להאי סוגיה כמאן דאמר אין תכלת מעכב את הלבן, כמו שהעמיד הרב המאור כל הנך סוגיות דאיירי בענין לבן לבדו בלא תכלת, ומשום דאיירי אליבא דרבנן לפיכך עושה בלבן לבדו במקום שאין לו תכלת. ואם כן, אין לנו ראייה לומר דאף למאן דאמר תכלת מעכב את הלבן יש לו לעשות לבן לבדו אם אין לו תכלת.

אך זה אינו, דהא דברי רב נחמן נאמרו להלכה ולא הווי כשאר ברייתות שהובאו לעיל דאפשר לאוקמינהו כחד תנא. תדע שכן הוא, דהא הרמב"ן בהמשך דבריו כתב: "ומימרא דרב נחמן גופא דאמר או צמר או פשתים הויא תיובתיה, שאילו היו התכלת והלבן מעכבין זה את זה לא היו חכמים מצריכין להטיל אחת בטלית שאי אפשר להטיל בה שניהם, שהרי אין באחד מהם זכר לקיום מצות ציצית וכל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון". הרי דסבירא ליה שאי אפשר לדחות דברי רב נחמן ולומר דקאי כמאן דאמר תכלת אינו מעכב את הלבן ואנן נקטינן כמאן דאמר דמעכב, וכל מה דאוקים הבעל המאור אליבא דרבנן זה אפשר רק בברייתות, אך בהלכות שאמרו האמוראים ודאי אליבא דהלכתא נינהו. ואם כן נהדר לדידן, דאפשר שראיית הרמב"ן אינה ממה דמצינו שאין חיוב תכלת בשאר מינים, אלא דלבעל המאור לשיטתו יש ראייה שיש מושג של חיוב לבן אף אם אין תכלת.

אך נראה דמכל מקום יש להוכיח מדברי הרמב"ן דאף הוא סבירא ליה דהאי סוגיה איירי אף במקום שיש לו תכלת. דאי סבר דאיירי דווקא במקום שאין תכלת, מאי קאמר ד"לא אמרו אלא בטלית של דבריהם שאינו אלא אחד משתייהן, אבל בטלית שחייב מן התורה צריך תכלת ולבן ובלאו הכי לא מפטר", והא עליה אני דן אי יש חיוב מדרבנן במקום שאין תכלת להטיל בלבן לבדו, ואיך דחה כדבר הברור דבדאורייתא ודאי מחייב. ועל כרחך דדבריו הנ"ל לא איירי במקום

שאינן לו תכלת, ואם כן מדאורייתא ודאי מחויב להטיל שני מינים, בין לרבי ובין לרבנן, ובכל זאת סבירא ליה דהאי סוגיה פטרה טלית של שאר מינים מלהטיל בה תכלת. ואם כן לכאורה חזינן דסבירא ליה לרמב"ן דטלית דרבנן פטורה מן התכלת.

והנראה בזה באמת, דוודאי אין לחלק בין דרבנן לדאורייתא ולהמציא דבר חדש, שלא נאמר חיוב תכלת בטלית דרבנן, אחר שלא נזכר כן בשום דוכתא. וסתמת כל הפוסקים גם היא תוכיח כן, וכאשר חזינן להדיא בדברי המ"ב בשם ארצות החיים שהבאנו לעיל גבי טלית המעורבת משאר מינים, דוודאי צמר ומינו פוטר בה. אלא יש לומר, דכאשר מטיל חוטי פשתן בטליתו אזי אין להטיל חוטי תכלת לאשוויי כלאים, ומעיקרא נמי לא חייבוהו לעשות חוטי הלבן שלו דווקא של צמר ולא של פשתן, מאחר דבטלית דאורייתא הרי הוא רשאי להטיל לבן של פשתן אפילו בטלית של צמר, ולא חייבו בדרבנן יותר מדאורייתא. אך מכל מקום אם מטיל בלבן שלו חוטי צמר או חוטים של מינו – ודאי מחייב בבגד זה בתכלת לכולי עלמא.

וכל דברי בעל העיטור לפוטרו מלעשות חוטי צמר הם דווקא כשעושה לבן של פשתן, אך אם עושה חוטי לבן של מין כנף מחויב הוא בתכלת. ובה אתי שפיר כל הסוגיה, דלא צריך לאוקמי דווקא בדלית ליה תכלת, ומצד שני אין צריך לחדש דברים שלא שמעתם אוזן לפטור בגד דרבנן מן התכלת, ואתי שפיר דברי ארצות החיים שהובא במשנה ברורה דלעיל.

וככל הדברים והאמת האלה מוכיחים המשך דברי הרמב"ן הנזכרים, שכתב שם בתוך דבריו: "שאלו היו התכלת והלבן מעכבין זה את זה לא היו חכמים מצריכין להטיל אחת בטלית שאי אפשר להטיל בה שניהם" – הרי לנו להדיא דלא איירי האי פטורא דתכלת בכל בגד דרבנן, אלא דווקא בבגד כזה שאי אפשר להטיל בו שניהם, והיינו בגד שהטיל בחוטי הלבן שלו חוטי פשתן.

שוב ראיתי בספר מעשה רב: "יעשה טלית קטן של צמר וציצית של צמר, ואם לאו של שאר מינים וציצית של פשתן". והנה הרמ"א (או"ח ט, ב) כתב: "א

שלא לעשות ציצית של פשתים כלל, אפילו בשאר מינים, והכי נהוג", ויעוי"ש בפוסקים הטעם לזה. אך הגר"א פליג עליה וכמו שכתב במ"ב שם (ס"ק ח) על פי דברי ה'מעשה רב' הנ"ל, דהגר"א היה מהמקילים בזה, אך צריך בירור מה ראה להצריך לעשות הציצית דווקא מפשתן ושלא לחוש לדברי הרב הנזכרים. ולהאמור יש מקום לבאר טעמו, דכשעושה בגד המחויב בו מדרבנן עדיף טפי שלא להכניס עצמו לאונס, ואם אפשר לו אזי ראוי לו לפטור עצמו מחיוב תכלת על ידי שיעשה החוטים של פשתן.

ואף שבביאור הגר"א משמע דעיקר דעתו לפסוק כהרמ"א וכדעת המחייבים בשאר מינים מדאורייתא, מכל מקום הא חזינן דחייש לה לדעת המחבר, והצריך לכתחילה בגד צמר, ואם כן הוא הדין דחייש לה לדעה זו גם בהא דכשעושה טלית של שאר מינים עדיפא ליה לפוטרו מן התכלת, לכל הפחות לדעת הראשונים שהיא פטורה מדאורייתא.

עלה בידינו מסקנא דמילתא, דלהיוצאים ביד רמ"א דסבירא ליה דשאר מינים שאינם צמר ופשתים מחייבי מדאורייתא, אין להם לעשות חוטי פשתן כלל במקום שיש תכלת, דהא מחייבי בתכלת ולא מצו להיפטר כלל, ואין להם לעשות כלאים משום גזירת סדין¹, ולהחליט אחר פסקי מרן הבית יוסף דפסק דשאר מינים דרבנן, אזי אם מטיל חוטי לבן של פשתן אין צריך ליתן בו תכלת, אך אם מטיל חוטי לבן של צמר או של מינו הרי מחויב הוא בתכלת מדרבנן.

¹ אי נימא דגזירת סדין בציצית אוסרת לא רק בבגד פשתן אלא גם להטיל חוטי פשתן בבגד צמר, ואם כן יהיה אסור גם בבגד שיראין להטיל חוטי תכלת ופשתן, ויש לדון עוד אי בכהאי גוונא שנותן חוטי צמר ופשתים בבגד של שיראין אי חשיב כלאים, שיש מן הראשונים דסבירא להו דהווי כלאים דאורייתא, ואכמ"ל.

* * *

"...וּנְתַנּוּ עַל צִיצֵת הַכֶּנֶף פְּתִיל
תְּכֵלֶת. וְהָיָה לָכֶם לְצִיצֵת וּרְאִיתֶם
אֹתוֹ וּזְכַרְתֶּם אֶת כָּל מִצְוֹת ה'
וַעֲשִׂיתֶם אֹתָם..."
(במדבר טו, לח-לט)

"וראיתם אותו וזכרתם את כל
מצות ה' – שקולה מצוה זו כנגד
כל המצות כולן.
ותניא אידך: וראיתם אותו
וזכרתם... ועשיתם – ראייה מביאה
לידי זכירה, זכירה מביאה לידי
עשייה. ורשב"י אומר: כל הזריז
במצוה זו – זוכה ומקבל פני
שכינה..."
(מנחות מג ע"ב)

* * *